

УДК 37:1301234

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.48.11>

ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Ореста Лопуга

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
факультет історії та філософії, кафедра культурології
вул. Дворянська, 2, 65082, м. Одеса, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-8916-6215>*

Розглянуто зміст та сутність поняття освіти. Заакцентовано увагу на посткласичній освіті, яка викликана новим змістом глобальних змін в освіті XXI століття. Постнекласична освіта відкрила шлях до безперервної освіти впродовж життя, а демократизація освітніх систем, децентралізація, автономізація дає можливість формувати індивідуальну, неповторну, творчу особистість. Констатовано, що освіта органічно включає всі процеси навчання, виховання та індивідуально-психологічного розвитку особистості, а також процес набуття ним соціального досвіду, тобто соціалізації. Змінилася не тільки освіта, змінився для маси молодих людей і сенс її здобуття. Все виразніше проявляється прагматичний характер: отримати високооплачувану професію, зробити кар'єру, досягти успіху тощо. Важливе значення освіти полягає у її інноваційному характері як транслятора духовних цінностей, оскільки саме вона є визначальним ресурсом інноваційного розвитку інформаційного суспільства.

Практика багатьох країн також показує, що ефективність вирішення соціальних проблем на основі розвитку освіти, у тому числі і в духовній сфері, є найбільшою в усіх вимірах: фінансовому, часовому, ціннісному, комунікаційному. Освітня діяльність є одночасно і соціалізацією молоді людини, бо в процесі навчання вона здобуває не тільки наукові знання, але й знання життєвого досвіду. Освіта повинна бути спрямована до культурно-духовних витоків, національного відродження.

Гуманізація освіти стала невідкладним завданням, а також боротьба з професійним кретинізмом, тобто вузькістю кругозору знань і вмінь, повна некомпетентність за межами своєї вузької спеціалізації, відмова бачити картину світу вцілому і творчо мислити. Важливим аспектом є інтеграція пізнавального й ціннісного компонентів у процесі духовного виховання, інтеграція когнітивної діяльності й духовно-моральних орієнтацій свідомості, що забезпечує єдність навчання та виховання і формує єдиний процес духовно орієнтованої соціалізації особистості.

Ключові слова: духовність, духовна культура, духовні цінності, глобалізація, молодь, освіта, особистість, посткласична освіта, соціалізація, суспільство.

Сьогодні в умовах докорінних змін у різних сферах суспільного життя, глибоких духовно-культурних трансформацій і тотальної інформатизації освіта є важливою складовою людини впродовж усього її життя. Проблеми освіти належать до найголовніших і найскладніших в науці загалом, і тому увага до освіти стає нагальною проблемою сьогодення, вона створює умови для саморозвитку і самореалізації особистості, сприяє становленню і розвитку громадянського демократичного суспільства. Існує багато визначень поняття «освіта». В кінці XVIII століття під впливом просвітителів і неогуманітів в широкому розумінні це слово означало формування духовного світу людини, передача їй культурних цінностей. На початку XIX ст. Й.Г. Гердер, О. Гумбольд, Г.В.Ф. Гегель створюють нову філософську концепцію освіти, зорієнтовану на самопізнання, самоформування особистості, визнання її права на освіту. З середини XX століття, на думку В.І. Вернадського, розпочався перехід від біосфери до ноосфери, завдяки діяльності світової спільноти Номо

sariens в глобальних масштабах. Концепція ноосферної освіти є конвергенцією природничо-наукових і соціогуманітарних концепцій кінця ХХ століття; вона містить науково-теоретичну, гносеологічну, методологічну, методичну і практичну частини освітнього процесу. Ця концепція відповідає нинішнім тенденціям міждисциплінарного ускладнення сучасної науки, перш за все соціо-гуманітарної [1]. Світ сьогодні змінюється кардинальним чином, наслідки сучасної ноосферної кризи непередбачувані і вони можуть привести до глобальних катастроф, які ми з вами сьогодні уже, на жаль, можемо спостерігати і найгірше – до руйнування Землі як небесного тіла. Тому концепція ноосфери за В.І. Вернадським актуальна і сьогодні.

Освіта ХХІ століття – це посткласична освіта. Перехід від класичної до посткласичної освіти викликаний новим змістом глобальних змін в освіті. В першу чергу зміни, які направлені на індивідуальність, персональність, а не масовість освіти, на постійні інновації на відміну від традиційності і стабільності. Постнекласична освіта відкрила шлях до безперервної освіти впродовж життя, а демократизація освітніх систем, децентралізація, автономізація освіти дає можливість формувати індивідуальну, неповторну, творчу особистість.

В ХХІ столітті Україна приєдналася до Болонського процесу, де утверджуються єдині критерії та стандарти у національних освітніх системах Європи, а отже вона стала повноправним учасником європейського освітнього простору і сприятиме сучасним світовим вимогам рівню підготовки майбутніх фахівців.

Аналіз філософських досліджень і публікацій, в яких розглядається рішення даної проблеми, переконливо свідчить про її важливість і актуальність. З'явилася велика кількість публікацій, збірників наукових праць, автори яких досліджують різні світоглядні аспекти проблем освіти, її модернізації, реформування і трансформації. Так, цій проблемі присвятили роботи зарубіжні дослідники, серед яких – А. Арора, З. Бауман, Д. Белл, Д. Бернал, С. Брю, І. Валлерстайн, А. Гамбардела, Дж. Лернер, К. Макконнелл, Р. Нельсон, С. Торрізі, О. Тоффлер, С. Штерн та ін. Проблеми суспільно-освітнього розвитку сучасної України досліджували у своїх роботах: В.П. Андрущенко, Г.О. Балл, В.П. Бех, Л.В. Губерський, В. Журавський, О.Л. Зарицька, Н.С. Згуровський, І.О. Карізька, К. Корсак, В.Г. Кремень, В. Луговий, В.В. Крижко, В.А. Огнев'юка, Б.В. Попов, Л. Пшенична, В. Рибак, І.Б. Слоновська, В.М. Ткаченко, Н.В. Шевченко, В.М. Шкляр.

Метою статті є проаналізувати освітню сферу, яка є основою духовного розвитку особистості.

Кожне століття породжує свою освітню парадигму, яка виступає центром відтворення соціальних структур, моральних імперативів і формування людського мислення, реагує на всі зрушення, які відбуваються в суспільстві. Освіта є основним детермінантом духовної культури, і пронизує інтегруючі, диференціюючі функції соціального оновлення суспільства. Духовна культура надихає нас на життя, сприйняття якого здійснюється через освіту, науку, релігію, мистецтво.

Найбільше значення для формування середовища, сприятливого для духовного розвитку особистості, має освітня сфера. Освіта органічно включає всі процеси навчання, виховання та індивідуально-психологічного розвитку особистості, а також процес набуття ним соціального досвіду, тобто соціалізації. Духовно-культурна складова освіти спрямована не стільки на отримання знань і практичних навичок, скільки на особистісний розвиток молодшої людини, її залучення до світу культурних цінностей. У зв'язку з цим вітчизняний дослідник В. Долженко вказує на необхідність ускладнення змісту виховання, акцентування уваги на культурологічних виховних аспектах як пріоритетних в освітній діяльності» [2, с. 3]. Відтак освіта виступає основним механізмом соціального культурного

наслідування, забезпечуючи розвиток молодого покоління у контексті культури власного народу та всієї цивілізації.

Освіта формує духовно-інтелектуальний потенціал нації, особливо молодого покоління. Вона разом із наукою стає головною домінантою в суспільстві. Освіта в XXI столітті безперервна, тобто людина має можливість навчатися протягом усього життя, багаторівнева та платна. Освіта стала головною і необхідною кожному в суспільстві. Без реформування освіти не можливо піднятися на вищий щабель розвитку, не можливо створити цивілізовану державу. XXI століття ЮНЕСКО оголосило століттям науки і освіти. Освіта України реформується, входить до європейського простору. Реформи освіти в Україні визначені державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття). Ці реформи спрямовані на розширення сучасної освіти, науки, культури, на якісне навчання і виховання українських громадян. Адже освіта повинна відповідати сучасному цивілізованому рівню, а особливо інтересам особистості, суспільства, держави. Вона повинна повернутися в сторону гуманітарних дисциплін. «Сьогодні система освіти в Україні перебуває в процесі реформування, змістом якого є перехід від класичної парадигми до неklasичної» [3, с. 19].

Все виразніше проявляється прагматичний характер: отримати високооплачувану професію, зробити кар'єру, досягти успіху тощо. Змінення цінностей не могло не відбитися на змінах у відносинах молоді до освіти. Піднялася цінність висококваліфікованої праці, особливо в комерційних структурах. «За рівнем важливості серед цінностей трудової діяльності на перше місце вийшов чинник – висока оплата праці» [4, с. 38]. За соціологічними дослідженнями молоді люди мріють про «хорошу» спеціальність, яка дозволить добре влаштуватися на роботу і отримати високу зарплату. Зараз освіта іде разом із матеріальним благополуччям, стала одним із засобів його досягнення.

Класична система освіти орієнтована на людину інтелектуальну, яка керується наукою, наука стала над моральними цінностями. Х. Ортега-і-Гассет зазначає «спеціаліст прекрасно знає свій маленький закуток всесвіту, але не має найменшого поняття про все інше» [5, с. 82–83]. Цей стан «глухоти», так це визначає Х. Ортега-і-Гассет, виник саме через деморалізацію, дегуманізацію суспільства. В кінці XX століття, коли людство опинилося під загрозою свого існування (ядерна загроза, екологічна) стається криза європейської класичної моделі освіти на заміну якій приходить неklasична модель освіти, яка поставила в центр людину моральну, відповідальну за свої дії та високо вимогливу. Україна переходячи з класичної освіти в неklasичну визнає головним пріоритетом гуманітарну освіту, яка дає змогу людині самоудосконалюватися, самозростати і формуватися як цілісна особистість.

Саме у цій сфері відкриваються можливості для конструювання необхідного соціокультурного середовища, яке може попереджувати або виправляти деструктивні впливи на особистість загальносоціального простору. Важливе значення освіти полягає у її інноваційному характері як транслятора духовних цінностей, оскільки саме вона є визначальним ресурсом інноваційного розвитку інформаційного суспільства. Практика багатьох країн також показує, що ефективність вирішення соціальних проблем на основі розвитку освіти, у тому числі і в духовній сфері, є найбільшою в усіх вимірах: фінансовому, часовому, ціннісному, комунікаційному тощо. Відомий дослідник проблеми К. Гайдукевич вказує, що «освіта в сучасній Україні, як і у всьому цивілізованому світі, відіграє велику роль не тільки як джерело засвоєння результатів систематизованого й адаптованого для сприйняття пізнавального досвіду людства, як чинник входження особистості в інформаційний та соціальний простір, а і як система засобів пробудження духовності людини в умовах пізнавальної діяльності» [6, с. 12]. Саме освітню сферу слід вважати найбільш адекватною

для соціально організованого впливу на духовний світ молоді, який без такого впливу все рівно буде зазнавати системних трансформацій, проте вже в умовах дії стихійних соціокультурних чинників, що дуже часто носять деструктивний характер.

На нашу думку, методологія соціокультурно-освітнього забезпечення становлення духовної культури особистості має базуватися на використанні провідних інноваційних філософсько-освітніх підходах (гуманітарному, антропологічному, культурно-діалогічному, аксіологічному, онтологічному, екзистенціальному, особистісно-діяльнісному, знаково-контекстному тощо), її ж застосування має конкретизуватися сутнісними характеристиками становлення духовної культури не абстрактної, а характерної саме для сучасного українського суспільства особистості. Цей процес є постмодерним за соціокультурною якістю, тобто він є як нелінійним, обумовлений суб'єктною активністю самої особистості у процесі власного становлення і формування відповідних духовних якостей. Бо освіта створює не просто механізми складова духовної культури, вона ще й передбачає активне включення самої людини в процес духовного оновлення. Відповідно особистість, що розвивається, розглядається не стільки як отримувач певної інформації чи ціннісних впливів, а як суб'єкт духовної культури.

Процес формування духовної культури має здійснюватися не як культивування абстрактних цінностей, а як розвиток наявних у особистості духовних потенцій на фоні поєднання їх з розвитком інших здатностей – фізичних, інтелектуальних, психічних, комунікаційних тощо. Обов'язковою передумовою ефективного духовного виховання є розуміння інтегруючої ролі духовного світу особистості у її розвитку всіх її сутнісних сил загалом та врахування соціальної складової цього процесу, тобто впливу процесів комунікації і взаємодії особистості з іншими людьми і світом загалом у власній культуротворчій діяльності. За таких умов духовне становлення молоді особистості відбувається як результат усвідомленого вибору і творення власного світу духовних цінностей і сенсів, які співвідносяться з соціокультурним трансцендентним ідеалом, відображеним у національній і світовій культурі.

Найбільш поширеними є концепції особистісно орієнтованого підходу, які ґрунтуються на визнанні здатності молоді людини самостійно, незалежно і з високим рівнем саморефлексії та креативності реалізувати власну внутрішню потребу до самореалізації, розвитку та розкриття власних сутнісних сил. Особистість, що соціалізується, сприймається як абсолютна цінність, і в основі духовного виховання має лежати активізація її індивідуально-значеннєвої духовної сфери. Існує кілька концепцій особистісно орієнтованого підходу, які обґрунтовують сенс духовного виховання молоді.

У будь-якій країні освіта має національний характер. Адже на спадщині і традиціях минулого повинна утверджуватися і формуватися освіта, збагачуватися духовність нашого молодого покоління. Освіта формує у молоді людини особистість, відчуття належності до конкретного соціуму. Освітня діяльність є одночасно і соціалізацією молоді людини, бо в процесі навчання вона здобуває не тільки наукові знання, але й знання життєвого досвіду. Отже, освіта повинна бути спрямована до культурно-духовних витоків, національного відродження.

Сьогодні Україна орієнтована на правову державу, парламентський устрій, ринкову економіку – це є надбанням розвитку людства. XXI століття – століття в якому особливе значення здобула освіта і особливо вища. Саме від якості освіти залежить моральний, духовний і культурний, інтелектуальний рівень народу. Розуміння необхідності інтеграції в світове співтовариство, намагання стати повноправним членом культури Європейського союзу, необхідно орієнтуватися на гуманізацію і демократизацію освіти.

Освіта повинна повернутися до національних джерел, традицій. Саме молодь повинна виховуватися на цих духовних засадах, знати свої стародавні духовні джерела, оволодіти сумою знань і навиків, які б підготували її до суспільного життя відповідно із законами не тільки соціуму, але і природи. Під цими впливами можна уже побачити нову генерацію молодих людей, які заперечують минулі пріоритети, цінності, світовідчуття, шукають нових альтернативних шляхів самовивчення світу і самовдосконалення.

Теперішня молодь ставить головним показником як в освіті так і в інших детермінантах духовної культури свободу думки, філософське осмислення життя та цінностей в пріоритеті духовності, що відкриває істинні цінності життя. Освіта XXI століття повинна давати глибокі пізнання життя, Всесвіту, творче осмислення і освоєння – ноосфери, яка нам передалася від минулих поколінь, формувати не просто спеціаліста своєї справи, а людину як особистість, здійснювати пошуки шляхів зміни суспільства на краще в економічному, соціальному, культурному аспекті. В XXI столітті, коли людство заговорило про світові кризи, глобальні проблеми, планетарну культуру, економічну кризу тощо це потреба звернення до духовності, до загальнолюдських цінностей, до професійної освіти, яка грає важливу роль в духовному становленні молодого покоління, в її гармонічному розвитку. Гуманізація освіти стала невідкладним завданням, а також боротьба з професійним кретинізмом, тобто вузькістю кругозору знань і вмінь, повна некомпетентність за межами своєї вузької спеціалізації, відмова бачити картину світу вцілому і творчо мислити. Адже людські знання не можуть обмежуватися тільки в сторону вивчення і розвитку своєї спеціальності, людина повинна пізнавати прекрасне, культурне, духовне, розкривати в собі творчі здібності в своїй професійній сфері, шукати інновацій, перетворювати знання в самореалізацію, розвивати свій творчий потенціал.

Проектування процесу становлення духовної культури молодої людини потрібно здійснювати стосовно конкретного соціокультурного середовища її буття. При цьому набуття соціальної зрілості включає як стохастичні механізми, пов'язані із поступовим дорослішанням молодої людини, так і фактори, які можуть бути цілеспрямовано скоординовані для забезпечення сприятливого для духовного розвитку особистості соціокультурного середовища. За рахунок цього забезпечується необхідне функціонування духовного життя суспільства в конкретному соціальному часі й просторі і створюється буттєвий простір, в якому особистість стимулюється до вибору чи зміни духовних цінностей, способів життєдіяльності, виборів соціальних ролей, сенсожиттєвих пріоритетів, потреб та інтересів, способів взаємозв'язку з іншими людьми тощо у процесі власного саморозвитку. Загалом при створенні такого духовно-соціалізуючого простору необхідно синтезувати виховні впливи на простір буття особистості у двох вимірах – соціально-територіальному та соціально-ціннісному, і це є суттєва проблема, оскільки дуже часто тут спостерігаються значні суперечності, передусім стосовно трансляції ціннісних норм у конкретні соціально-просторові структури.

Сам процес духовного виховання має здійснюватися з урахуванням індивідуальних задатків кожної молодої людини та окремих субкультурних груп молоді, у системному вигляді стосовно становлення духовних якостей молодих людей. Якщо мова йде про навчально-виховний процес у освітньому закладі, то очевидно, що мова у першу чергу має йти про створення у цьому процесі проблемних ситуацій, що вимагають від особистості вибору та орієнтації в духовно-моральних цінностях і сенсах, у контексті співвіднесеності їх індивідуального та трансцендентно-соціокультурного змісту. І на освітньому, і на загально-соціальному рівні вирішальне значення має створення духовно-конструюючого середовища соціалізації молоді, де вмотивування її до духовного розвитку буде відбуватися як

процес самостійного його вибору у процесі комунікації з соціокультурним середовищем та іншими людьми.

На всіх етапах освітньо-виховного процесу щодо формування духовної культури молоді має бути дотриманий основний принцип соціальної обумовленості індивідуальних духовних цінностей, тобто постійно має бути очевидним для молоді людини глибинний зв'язок її індивідуальної системи цінностей із загальнолюдськими духовними символами і змістами. Важливим аспектом також є інтеграція пізнавального й ціннісного компонентів у процесі духовного виховання, інтеграція когнітивної діяльності й духовно-моральних орієнтацій свідомості, що забезпечує єдність навчання та виховання і формує єдиний процес духовно орієнтованої соціалізації особистості.

Таким чином, освіта є одним з найголовніших показників якості життя суспільства, вона впливає на його економічний та культурний розвиток. Вона представляє собою своєрідний соціальний інститут, без якого нація не в змозі самоідентифікуватися і розвиватися. Освіта повинна бути пов'язаною з духовною культурою, повернутися до гуманізації, спрямованою на національне відродження. Сучасна освіта дає змогу удосконалювати здібності учнів та студентів, самостійно аналізувати і висловлювати свою думку, відстоювати свою позицію. Все це в майбутньому, після завершення навчання, дасть змогу орієнтуватися в суспільних процесах, а також впливати на прийняття суспільних рішень, адаптуватися до суспільного середовища. Тому освіта стає одним з головних детермінантів в духовній культурі молоді.

Список використаної літератури

1. Фурман А.В. Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива // Психологія і суспільство. 2013. № 4(54). С. 18–36.
2. Долженко В.О. Виховання духовних цінностей у студентської молоді в полікультурному просторі: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / В. О. Долженко ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2006. 20 с.
3. Рижак Л. Система освіти в Україні та її перспективи: філософський аналіз // Вісник Львівського університету. Серія: філософ.науки. 2004. Вип. 6. 284 с.
4. Балакірева О. Ціннісні орієнтації молодого покоління / О. Балакірева, Н. Дудар // Молодь України у дзеркалі соціології. К.: УІСД, 2001. 210 с.
5. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас. Вибрані твори. К.: Основи, 1994. 420 с.
6. Гайдукевич К.А. Морально-естетичні цінності в духовній культурі сучасної української молоді сім'ї: автореф. дис... канд. культурології: 26.00.01 / К.А. Гайдукевич ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. К., 2011. 19 с.

EDUCATION AS A COMPONENT OF SPIRITUAL PERSONAL DEVELOPMENT

Oresta Lopuha

*Odessa I. I. Mechnikov National University,
Faculty of History and Philosophy, Department of Cultural Studies
Dvoryanskaya str., 2, 65082, Odessa, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-8916-6215>*

The semantic essence of the concept of education is considered. Attention is focused on post-classical education as a result of the new content of global changes in the education of the 21st century. Post-classical education opened the way to lifelong learning, and the democratization of educational systems, decentralization and autonomy gave a chance to shape an individual, unique, creative personality.

It was established that education organically covers the whole process of learning, upbringing and individual mental development of an individual, as well as the process of acquiring social experience, i.e. socialization. Not only education has changed, but also the meaning of acquiring education for masses of young people has changed.

Pragmatism is becoming more and more visible: get a well-paid profession, make a career, be successful, etc. The importance of education lies in its innovative character as a translator of spiritual values, because education is a resource that defines the innovative development of the information society.

The practice of many countries shows that the effectiveness of solving social problems based on the development of education, including in the spiritual sphere, covers all dimensions: financial, time, value and communication. Educational activity is the socialization of young persons, because in the learning process they acquire not only scientific knowledge, but also knowledge from life experience. Education should be directed to cultural and spiritual sources within the framework of national revival.

The humanization of education became an urgent task, as well as the fight against professional retinism, that is: narrowing the horizon of knowledge and skills, complete incompetence beyond the limits of narrow specialization, refusal to perceive the image of the world as a whole and refusal to think creatively. The aspects of the fight are: the integration of cognitive and valuable components in the process of spiritual education; integration of cognitive activity with the spiritual and moral orientation of consciousness; ensuring the unity of upbringing in creating a single process of spiritually oriented individual socialization.

Key words: spirituality, spiritual culture, spiritual values, globalization, youth, education, personality, post-classical education, socialization, society.